

ВРАТА МАНАСТИРА СЛЕПЧА КОД БИТОЉА

У манастиру Св. Јована-Слепче код Битоља сачувана су веома лепа стара дуборезна врата. Она нису само знаменитост овога манастира него и једна уметничка вредност наше средњовековне прошлости. Ова врата имају мало бољу судбину но многе ствари те врсте. У једном углу цркве, релативно добро се чувају и пазе као каква светиња.

О њиховој историји не зна се ништа. На њима нема никаквих записа. Рад су неких (јер изгледа да их је више руку правило, бар два мајстора) безимених копаничара. Пошто немамо о њима никакве податке, везаћемо њихову прошлост за историју манастира.

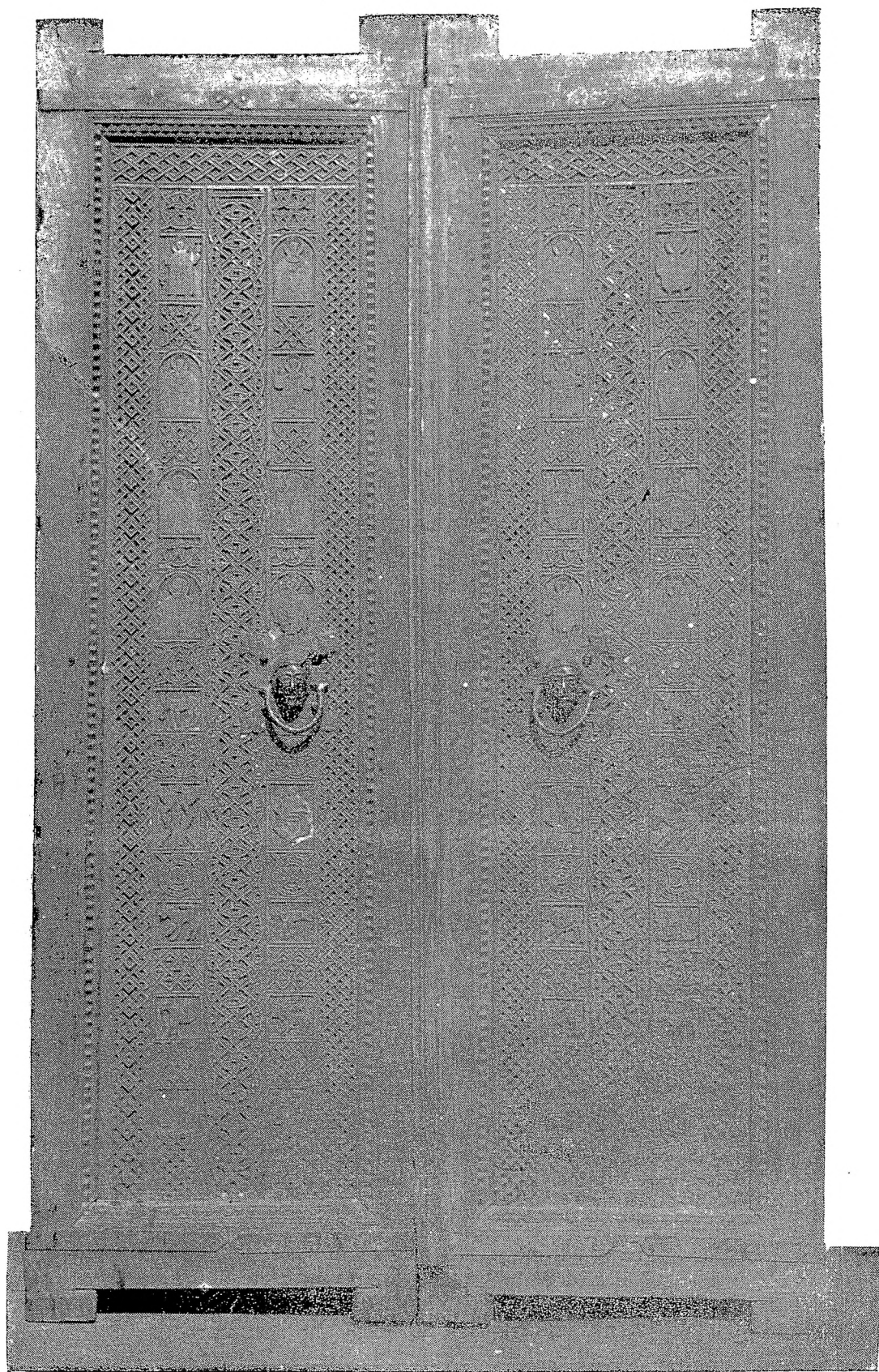
У времену између 1617 и 1638 године подигнут је један део манастирских конака, који се и данас добро држе. Тада је озидана капелица Св. Николе и омања црквица Св. Јована у манастиру, по причању старих људи, слична капелици. Црква је била живописана од дна до горе. Имала је два улаза, која су затварала једна двокрилна и једнокрилна дуборезна врата. Шеседесетих година прошлога века ове је црквице нестало. На њеном месту подигнута је данашња нова црква, већа, у византиском стилу са два осмострана кубета. Довршена је 1863 године. Нову цркву, чија је унутрашњост унакажена невештом „зуграфијом“, а споља је неукусно окречена, красила су ова дивна врата — двокрилна са западне, једнокрилна с јужне стране — све до пред крај Светског рата, до септембра 1918 године. Тих дана скинули су их Бугари: „по заповести командира 1 артилериске бригаде“. Врата су била упућена Народном музеју у Софији, као ретка старина. Тако гласи оригинална признаница са потписом и датумом, која нам се налази у рукама. Приликом отступања, врата би сигурно у Софију доспела да нису са бугарским транспортом заробљена у Нишу и враћена натраг у манастир Слепче. Од тог доба ова врата не служе, замењена су другим, сасвим простим и једноставним, а она се чувају у једном доста тамном куту цркве. То је све што се могло сазнати о њиховој, подацима сиротој, прошлости. О времену њиховог постанка и о њиховим мајсторима може се само нагађати. У закључку овога списка вратићемо се још једном на то.

Обоја врата су масивна, рађена од тешке ораховине, добро очувана. Дрво је такође свежину врло добро одржало, нарочито код двокрилних врата. Ми ћемо их у овом чланку детаљно описати.

ДВОКРИЛНА ВРАТА

Крила ових врата по димензијама и по изради потпуно су једнака; разликују се само по неким детаљима фигура и орнамената, које ћемо истаћи. Висина врата је тачно 2 метра а ширина по 0.63 м. свако крило. Оба су крила од истог материјала али свако крило није израђено из једног комада. Засебно је направљен рам а оделито изрезане плоче, које су после утиснуте у рамове. Дебљина рамова износи 7 см. Стране рамова на спојевима су увучене једна у другу и учвршћене ексерима. Уздужне стране продужују се изнад попречне за 8 см и доле испод за 5 см. Ти продужеци су остављени да би се чврсто држала врата при праговима кад су затворена. При врху и при дну рам је стегнут гвозденим везама, широким 3 см, а дебелим 2 мм. Оне полазе са средине попречне стране па се опет на средини с друге спајају са зашиљеним врховима. Везе су причвршћене гвозденим ексерима. Стављене су у доцније време да се не би рам разглавио.

Дуборезне плоче су из целих комада. Дуге су по 1.70 м, ширине су око 40 см, а дебеле 4 см. Као што смо већ напоменули, плоче су накнадно утиснуте у рамове и причвршћене страга гвозденим шипкама, дебелим неколико милиметара. (Слика бр. 1).

Сл. 1. — Двокрилна дуборезна врата у манастиру Слепче.

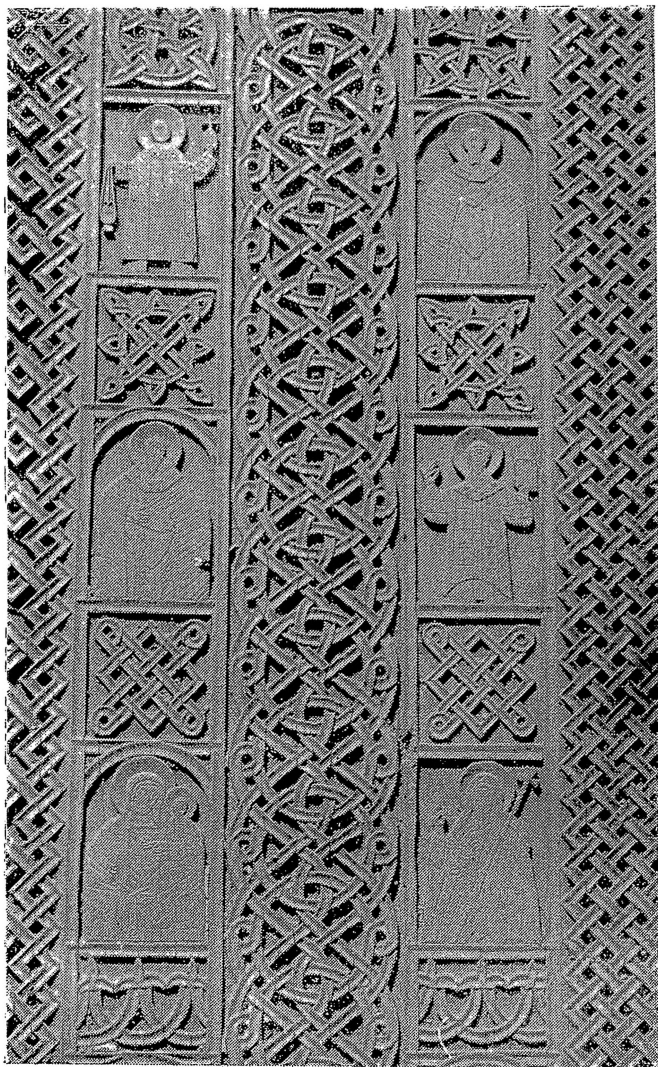
а) *Лево крило врати*

Испод горње стране рама изрезан је фриз од оштро изломљених линија, које се преплићу и граде потпуно правилне и једнаке ромбове. Фриз је с горње и доње стране уоквирен двома издубљеним цртама.

Испод доње црте, с леве стране што је до зида, спушта се уздужно на доле једна широка, чипкаста трака, састављена од ланца правилних квадрата, косо искренутих, окачених једно о друго, кроз чије се углове са обе стране, змијасто провлаче изломљене линије одозго до доле. Сплет квадрата и линија чине издубљене, правилне, наглашене крстове у средини свакога квадрата.

У другом реду одозго на доле иду орнаменти, већина уоквирени квадратима; ликови светитеља у правоугаоницима и изрезане животиње, такође најчешће у квадратним оквирима. Одозго до доле ређају се наизменично орнаменти и фигуре. Интересантно је истаћи, да је сваки орнаменат између фигура друкчији. Први је при врху: једна розета из правилног круга и преплетених полулукова, што граде дијагонално укрштене листове. Затим у правоугаонику фигура светитеља ђакона, са нимбом око главе. Одевен је у стихар са ораром, који му пада напред с леве стране. Види се чак и детаљ реса на завршетку орара. У десној му руци кадионица а у левој, издигнут у висини главе, држи неки предмет са великим крстом на врху, налик на модел цркве — дарохранионицу (?) Испод стихара вире обувена стопала, само се не распознаје каква је обућа. Ова фигура могла би претстављати архиђакона Стевана. (Слика бр. 2).

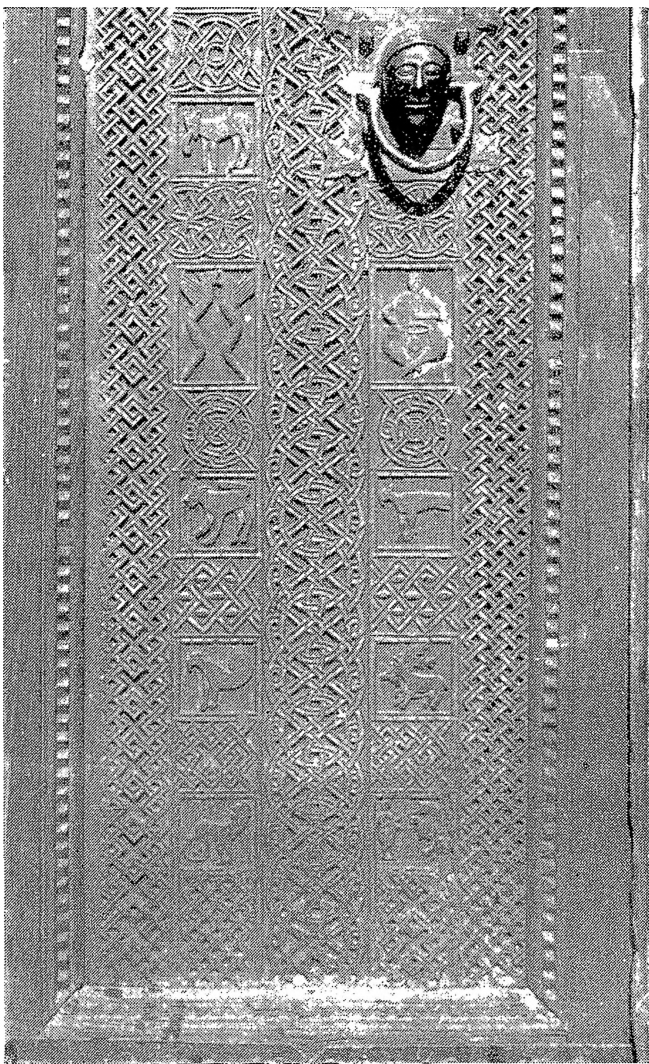
Испод ове фигуре у квадрату је украс од омањег круга са дијагонално изукрштаним двогубим крстом. Крајеви крста су преплетени и спојени у шиљак. Исти шиљак као какав листић налази се унакрсно на странама круга. За орнаментом опет фигура, у правоугаонику испод једног лука, светитељ са шиљастом брадом и рецкама ишараним оделом. Рукама стиска на грудима нешто дуго, налик на развијени свитак. Слeдује опет орнаменат од накривљеног квадрата кроз који се преплиће дијагонални дупли крст, на крајевима свијен у кружиће. Затим лик Богородице са Христом на руци. (Види слику

Сл. 2. — Лево крило великих врата

бр. 2). Под њом у малом правоугаонику изукрштани полукругови се на спојевима расцветали у тролисне кринове. Даље долази нека светитељка са крстом у руци на грудима. Па онда украс, круг са изукрштаним цртама, које образују ромб у средини. Кроз њих се преплићу полукругови правећи један кружић у срцу ромба.

Нешто испод половине врата, настају фигуре животиња. Копаничар из пијетета није хтео да ставља доле крај ногу ликове светитеља.

Сл. 3. — Лево крило великих врата, доњи део.

Средином врата одозго иде најшира трака орнамената. Састоји се из линија које се кружно преплићу, вијугају, правећи кругове, кружиће, петље и омче и чине један ланац од испреплетених кругова повезаних осмицама на целој дужини. Мотив је један, потпуно правилно и једнако израђен, врло лепо, симетрично и веома пријатно за око. (Слика бр. 2).

До ове траке, опет ред фигура са орнаментима, који одговара оном првом реду. Орнаменти су по мотивима и по распореду потпуно исти као и они, само при дну мало отступају, није решеткасти преплет него мотив са краја дуборезне плоче. Фигуре су као и са оне стране, по изради, само представљају друге ликове и различите животиње.

У једном квадрату не-
вешто је изрезан слон са
великим ушима, опуштеном
сурлом, повијени реп му про-
лази између задњих ногу и
извија се чак повише леђа.
Ноге су му као усађене гре-
де. Испод слона, розета ве-
зана и уплетена са још јед-
ном окрњеном, истоветног је
цртежа као први орнамент
при врху. У другом право-
угаонику две крилате змије
са прстенастим шарама по
телу. Главе им се љубе. Па
опет украс од круга, који
преко увојака прелази у дру-
ги мањи круг а у средини
један мали прстен. Кроз кру-
гове се провлаче две про-
дужене дијagonале. Под о-
вим, у квадратном оквиру
је изрезан пас с подигнутим
репом на леђима и отворе-
ним устима, у покрету. Опет
орнаменат од испрекршта-
них, сломљених и правих
црта. Онда долази нека пти-
ца извијеног репа и пови-
јеног кљуна, свакако петао.
Следећи украс је мотив са
леве стране до рама, само
попречно положен. Послед-
ња је фигура кокош, која
се нагла над гнездо с ја-
јима. (?) Овај се ред завр-
шава украсом са решетка-
сто изукрштаним преплетом
од поломљених линија (Сли-
ка бр. 3).

Први одозго је неки светитељ са раширеним свитком у руци, изрезан мало више од половине. Друга фигура је такође светитељ, у епископском орнату, у сакоу и великом омофору, са пуно крстова. Уздигнутом руком у висини главе, благосиља, а у другој, такође издигнутој, држи књигу (јеванђеље). Фигура је скоро потпуна. Можда претставља св. Николу.

Даље је опет светитељ у полупрофилу. Дуга му коса пада по леђима и раменима са обе стране, брада му је кратка. Хаљина му на грудима ишарана те изгледа као продужетак браде. Огрнут је огртачем, који наборано пада. Пуном голом руком до лакта, благосиља, а у другој држи велики крст. Пошто је ова слика изрезана преко пута Богородице а и самим својим обликом много наводи на св. Јована вероватно да њега и претставља. (Све ове фигуре види на слици бр. 2). Четврти је опет неки светитељ у широком огртачу. Испод овога, место одговарајућег орнамента и фигуре, је алка, о којој ће после бити речи. За алком долази један украс па затим једна веома ретка и занимљива фигура гуслара. Фигура је проста и грубо изрезана. Карактеристично је то што су му сви облици у круговима, од носно у полукруговима, како глава, рамена, положај руку и горњи део тела тако исто и ноге, инструмент па чак и гудало из развучених полулукова. Дакле, израђено чисто у циљу декоративних ефеката. У то нас потпуно убеђује и друга фигура свирача на истом месту и страни с десног крила ових врата. О гуслару опширно ћемо говорити у једном специјалном чланку на другом месту. Остале три фигуре су претставе животиња: орао и јелен, са великим роговима као гране; поред њега у трку још нека животиња слична њему, ваљда срна или други јелен. Обе су фигуре у покрету, трче. Последња је фигура човек, који спокојно стоји, са рукама испред груди док се на њега устремила нека фантастична неман са разјапљеним чељустима. Изгледа као аждаја или какав грифон. Ова се не распознаје најбоље јер је при дну дуборез мало изрбан. (Види слику бр. 3).

При крају плоче, до рама са спољне стране, је орнаментна трака, једноставна на целој дужини. Орнаментат је решеткаст, троструки преплет од оштро на цик-цак изломљених линија. (Види на слици бр. 2 и 3).

б) Десно крило врати

Десно крило је по димензијама, по мотивима и распореду орнамената и фигура истоветно и потпуно једнако са левим крилом. Само отступа на једном месту, где је орнамент између две фигуре испод половине, розета са дијагоналима замењена друкчијом розетом, иначе је све исто као год на левом, изузев наравно фигуре, које претстављају друге свеце и друга бића. Стога је потребно набројити све фигуре истим редом, као што смо учинили у претходном случају.

У првом реду фигура одозго с десне стране је светитељ са дугим, шиљастом брадом до појаса, у широком оделу, незграпно изрезан. У десној уздигнутој руци у висини главе држи крст, лева му је исто тако уздигнута. Затим још један светац, израђен само до испод појаса. Трећа је фигура интересантна, цела је и витка. Одело је различито од одела светитељских фигура. Обучена је у одећу налик на стихар, која је испод појаса украшена двема розетама и још неким шарима. По средини је опасана појасом. Преко рамена јој је пребачен огртач, закопчан на грудима, под грлом, крупном копчом-аграфом. Огртач је широко отворен због раширених лактова. По ивици је украшен кружићима. Око главе фигуре је нимб, лице је голобrado. Обе руке неприродно дуге наслоњене су на палицу, која косо стоји. Држање је господско, достојанствено. — Могло би се претпоставити да она претставља неког светитеља владара или властелина.

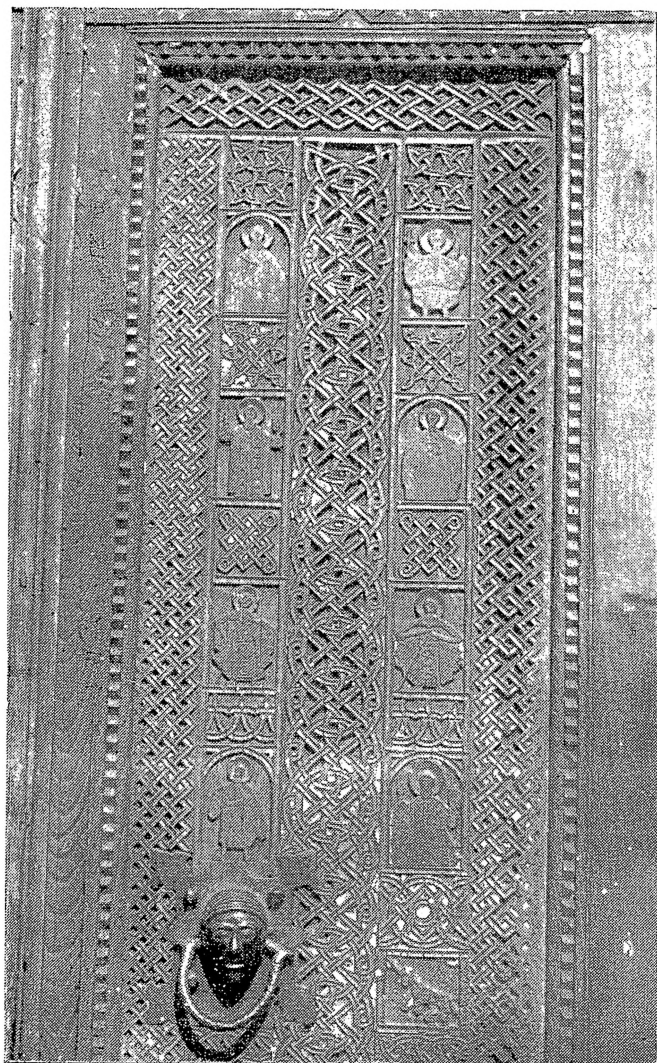
И у другом реду фигура на овом крилу на истом месту одговара слична фигура, на коју ћемо доћи после. У исто време ове би нам фигуре, можда, могле помоћи да поближе одредимо време постанка ових врата.

За овом фигуром долази друга светиљска, која као да седи и једном руком благосиља а у другој уздигнутој држи књигу.

Сада долазе фигуре животиња. — Прва је нека чудна звер, с вучјим телом и са дугим, правим, рогом на челу. Можда би могао бити једнорог. (Све ово види на слици бр. 4). У правоугаонику испод ње је престављен човек на коњу или магарцу. Фигура је доста искварена. Доле је такође фигура човека, са уздигнутим рукама, седи на нечему ниском као на некој животињи, —

прилично оштећена. Затим једна фигура магарца, јако искварена али се одлично распознаје. Остале фигуре и орнаменти при дну су сасвим уништени на целој ширини.

У другом реду фигура је прво један светитељ до половине, благосиља и држи књигу. Друга је цела и претставља епископа у орнату, који са уздигнутом руком у висини главе благосиља и држи књигу. За овом је трећа „владарска“, малочас поменута, која одговара оној из првога реда. По одећу слична је првој, са одећом као стихар, само је више украшена шарама од оне. Има доле такође две розете, финије израђене. Грудни су украшени и појас ишаран. Плашт је урешен по ивици кружићима и неким цртицама. Испод грла је закопчан аграфом. Плашт је широко растрворен због раширених лактова као и код прве фигуре. Округла глава са голобрадим лицем је у нимбу. Фигура је руком подбочена а другом придржава жезло — (скиптар, штап), — на који наслања мишицу. Став је исто отмен и господствен. Свакако да изображава владара или велможу, као и одговарајућа фигура у првом реду.

Сл. 4. — Десно крило великих врата, горњи део.

Испод ове је мање занимљива фигура, босонога. То је у исто време једина босонога фигура на овим вратима. Има нимб и кратку браду. У десној руци држи нешто налик на књигу али није књига, можда је модел какав. Затим долази иста алка као и на левом крилу.

Као пандан гуслару са левога крила, у истом реду, и овде је фигура човека, чудно израђена, сва из ромбова, са ишараним чакширама, у седећем ставу, прекрштених ногу, слично гуслару. На ситној глави јој је нека чудна, висока капа, слична камилавци. Преко крила држи некакав дугуљасти, јајаст инстумент, са савијеном дршком на крају, који стеже левом руком као да га дави а другом удара преко струна. Скрнули смо пажњу код гуслара да је сав у округлинама ради декоративних ефеката. Тако исто због

декоративне сврхе фигура овога свирача је сва у линијама ромбова, како глава и чудна капа тако и руке са горњим делом тела, такође и ноге и доњи део, па чак и стопала имају исти облик.

На даље се нижу животињске фигуре: пас или курјак, с подвијеним репом и исплаженим језиком. Друга је медвед, усправљен на задњим ногама и нека друга животиња оштећена те се не распознаје. Остале фигуре и украси су пропали. (Види слику бр. 1).

Поменули смо алке. — Њима вреди посветити мало више пажње, јер су то такође ствари лепе и од уметничке вредности. Обе су алке потпуно једнаке. Изливане су од месинга на квадратним танким плочама, од истог материјала. Углови металних плоча су продужени у повеће тролиснике, који су подједнако ишарани листићима. На средини сваке стране унакрсно испада по један украс. Цела је плоча гравирана. Усред плоче су полумасивне главе лепо израђене. Покривене су попреко избразданим шлемовима. Такође су уши и подбрадак прикривени одговарајућим деловима кациге. На месту где су уши, кроз је пробијен отвор, кроз који пролази једна права закачка, за коју је спојен развучени лук алке, завршен роговима на саставу. Алка је ишарана цртицама. Очи скулптура су дугуљасте, отворене; носеви дуги, уста су добро расечена, а испод њих дугуљаста, шиљата брадица. Главе имају меса и облине. Својим издуженим лицима и упрошћеним облицима потсећају на савремену скулпторску уметност.

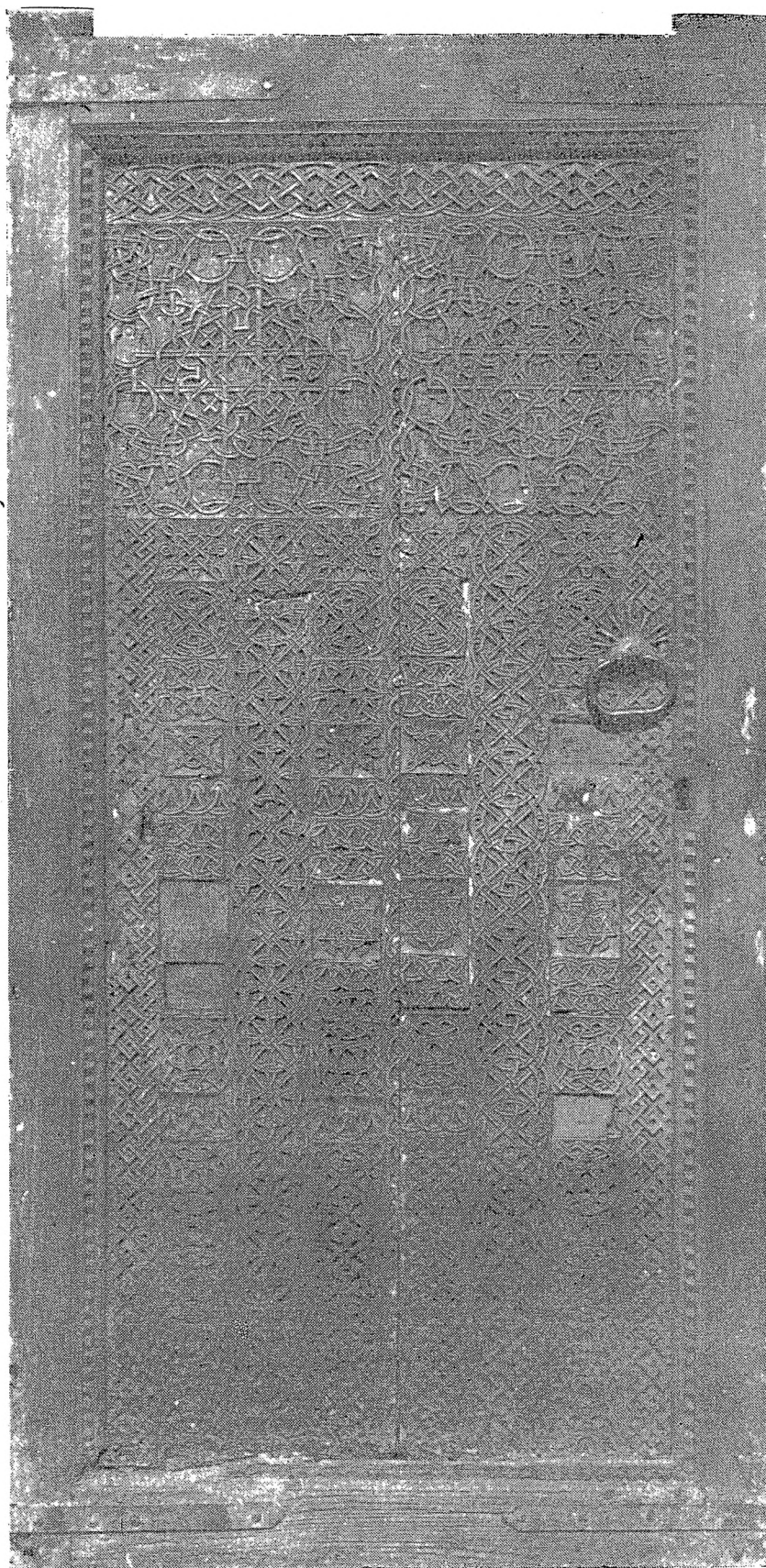
Плоче алки причвршћене су на угловима за дрво са по четири ексера, угластих, крупних глава, од месинга, који су у врло лепом складу са овим ванредно израђеним алкама. (Види слике бр. 1, 3 и 4).

ЈЕДНОКРИЛНА ВРАТА

Ова су врата затварала јужни улаз цркве. Од истог су материјала и свакако од руку истих мајстора као и двокрилна. Састоје се из рама и дуборезне плоче. Рам је дуг 1.78 м, широк 0.90 м, а дебљина му је 7 см. Друга страна рама продужује се само горе за 7 см, ради јачег зазирања за праг. Рам је по ивици до плоче изрецкан крупним рецкама — „корнисом“, — као на двокрилним. При врху и дну рам је стегнут са по две гвоздене пантљике причвршћене ексерима; и то свакако у новије време. На побочној страни рама до зида налазе се четири рупе у које су биле углављене шарке. У рам је утиснута дуборезна плоча, дуга 1.47 м, а широка 64 см. Плоча је састављена из две даске, широке по 32 см, 4 см дебеле. У раму је учвршћена позади са три широке и јаке летве, уковане прво дрвеним, доцније гвозденим ексерима. Ове су даске засебно рађене те се на саставу орнаменти с једне и друге стране не поклапају. Дуборезина је на самој плочи изведена. (Слика бр. 5). Временом су поједини делови поиспадали, било да су вађени или изубијани, можда исечени. Стога има мањих комада, по један или више квадратића доцније уметнутих. На први поглед чини се као да су три четвртине врата тако израђене, но кад се пажљиво загледа, одмах се могу уочити утиснути комади резбарије, који су се поткорушили и извитоперили. Четири комада су испала, неки се с муком држе, лепљени туткалом, а поједини варварски су приковани ексерима. Иако су ова уметнута парчад вешто изрезана ипак се врло добро разликују, јер немају органске везе са целим вратима. Мотиви су слични, рађени по угледу на мајстора ових врата, док су неки сасвим различити те одударају од целине. И материјал уметака је друкчији, израђени су од храстовине крупних влакана. Очигледно је да је све то туђа рука доцније уметнула.

Испод горње пречаге рама је ланчани фриз, од јако развучених кругова, сломљених на угловима, кроз које се провлаче две дуже, угласто изломљене линије, образујући на средини сломљених елипси правилне ромбове. (Слика бр. 6).

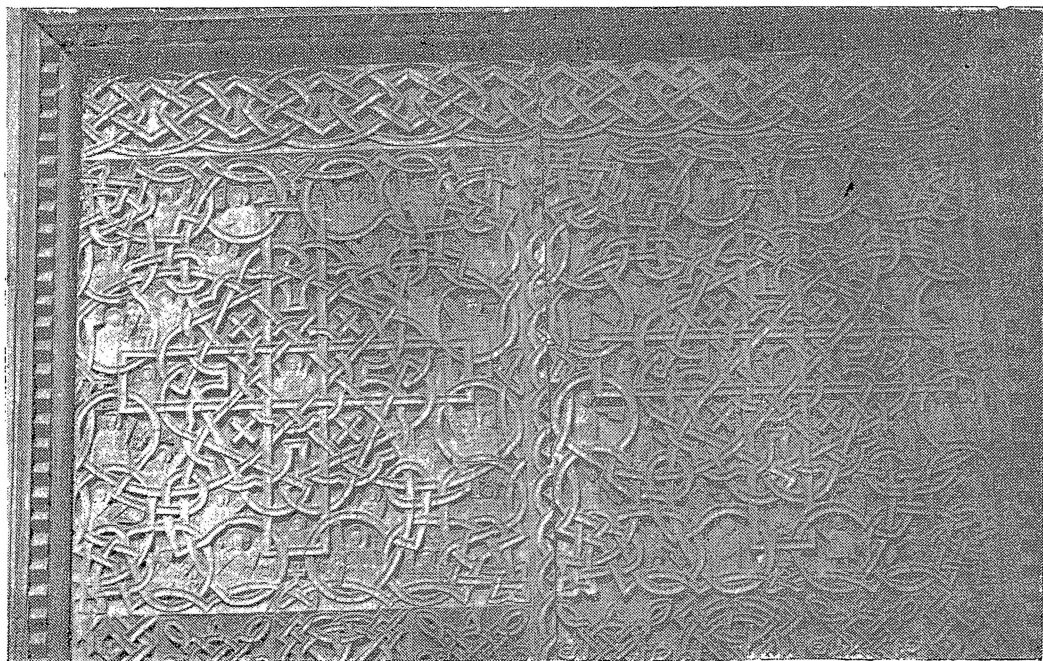
Под фризом, на дужини око 20 см и на целој површини су у преплетима фигуре. На обема даскама преплети су исти. Изрезана су два велика

Сл. 5. — Једнокрилна врата у манастиру Слeпч.

крста дуплих линија. Око крстова су венци од преплета, прво један мали где се крстови секу, затим један већи, уплетен преко стране крстова и око крстова венац од кругова у којима су мале фигуре светитеља и крстићи. Све је ово испреплетано врежама и бескрајно изукрштано и замршено па ипак пријатно и лепо.

У срцу крста, с леве стране, претстављена је Богородица са Христом на грудима и уздигнутим рукама — „ширшаја небес“; а с десне мало распеће са Богородицом и св. Јованом крај крста. По угловима крстова израђени су анђели. У кружићима и између преплета изрезане су фигуре разних светитеља и анђела, са нимбовима, у одговарајућем оделу, различите величине, ситне од два до шест см, са свитцима, књигама или чиме другим у рукама. Занимљиво је да с леве стране скоро око свих светитеља има ситно

Сл. 6. — Једнокрилна врата, горњи део.

изрезаних написа, доста јасно да се многи могу прочитати, док на десној нема ниједнога слова, из чега се да закључити да су ово радила два мајстора истовремено. Разлика се врло добро види и у пластици фигура једне и друге стране. С леве стране рељефи су само до пола, простији, равни, примитивнији, док с другог дела, фигуре су целе, облије, финије и са више детаља. Само што су са леве стране лица јаснија и изразитија, дотле се то код фигура са десне стране истрло због финије израде. Написи су изрезани свуда око светитеља па чак и на књигама и свитцима што држе у рукама, да би се добило што више места за написе. Ту се могу прочитати имена: ІС ХС, Соломонъ, Павле, затим Исоус Навинъ, с круном на глави, пророк Јона, пророк Јоилъ. Остали се нису могли прочитати, ма да се слова распознају, али су растурена те се не може саставити реч. Вероватно да и остале фигуре претстављају пророке и друге светитеље старозаветне. Треба напоменути да су ово једини записи на обојим вратима.

Са леве стране има 29 фигура и са десне исто толико, зато је можда и изостављена једна фигура из доњег угла крста с десне стране. (Слика бр. 6).

Испод овога са обе стране до рама, спуштају се одозго на доле траке орнамената од ланца квадрата са преплетима на цик-цак са стране, са издубљеним крстовима у квадратима, истоветни са онима на двокрилним вратима.

На средини обојих дасака спуштају се такође ланчани орнаменти. Са десне стране истоветни мотив као средишни орнаменат на двокрилним вратима. Док средином са леве стране иде ланац од кружних карика, повезан и преплетен крстатим осмицама и изукрштан дијагоналним крстовима. С оба краја се преплићу издубљени лукови. (Слика бр. 5). То нас још једном утврђује у претпоставци да ово није радила иста рука. Ма да је ово могао урадити исти мајстор, због разноликости, то се не може у овом случају примити. Зашто ту жељу за разноликошћу није применио мајстор двокрилних врата? Сем тога види се из свих радова да се на многим местима и у главном водило строго рачуна о симетрији, како по распореду тако по облицима и по мотивима. Док код једнокрилних врата види се у многоме та нежељена отступања у појединостима.

Остала четири реда украса рађена су делом на плочи а делом попуњени уметнутим комадима, о којима је већ било речи. Украси су различите розете од испреплетаних линија, кругова и полукругова, са дијагоналним дуплим крстовима, на крају завити и претворени у петље. Затим, полукружне петељке дволисних и тролисних кринова. Све исти мотиви као на двокрилним вратима. Али овде се јавља један сасвим нов украс каквога нема на оним. Јако извијен лук са искривљеном тетивом, слично узенгији, по четири таквих уплићу се као карике а по крајевима их спајају благе лучне црте.

Нови мотив на овим вратима састоји се од сплетених кругова, који прелазе у осмицу и дијагонални крст, кога спајају полулукови с две стране. А три уметнута комада су са изрезаном јеврејском звездом — Соломоново слово, — кроз чије се кракове провлачи један венчић од алкица, које на средини образују један крст у облику осмица. На ивицама алкица свуда избија по један врх од угластих паочића, који дају орнаменту кружни, тачкасти облик.

При дну дуборез је изрбан, а врата су и иначе прилично оштећена, избушена по где где рупама и изубијана.

До краја рама са десне стране на горњој половини, где је обично кључаоница, на самом дуборезу причвршћена је елипсаста, масивна алка од месинга, чији ексер пробија плочу и савија се на двоје са друге стране. Плочица алке, такође месингана, облика је као полумесец. С лука плочице одвајају се засебно перасти, лепи зраци, симетрично, по величини распоређени.

Од необичне је важности утврдити из ког времена потиче ово дело. По ономе што знамо из традиције, могла су постати у времену између прве половине XIV века и првих деценија XVII столећа. Доцније ни у ком случају. По самом дрвету, ма да је очувало свежину, види се старост ових врата. Судећи по стилу орнамената и рељефа врата су настала у XVI-ом в.

Вредност Слечанских дуборезних врата је велика, а њихова лепота, као уметничког дела и као старине, са патином векова, неисказана је за нас. Најтоплија би наша жеља била, да се ускоро нађу под кровом неког нашег музеја, где им је већ одавно место, да се покажу свету и пружи публици једно веће и више задовољство у лепим старинама. У исто време да се за потомство сачувају од црва и мемле, који им нису досада много наудили.

Пећар Момировић